

Baggrunden for kornprisstigningen i Danmark i 1740

Af Jens Holmgaard

Baggrunden for landsarkivar, cand. mag. Jens Holmgaards artikel er undersøgelse over krisen i 1730'erne og den prisudvikling i de følgende årtier, som førte frem til de store landboreformer i århundredets 2. halvdel.

Det er almindelig antaget, at de fra tid til anden forekommende store udslag på kornpriskurven skyldes misvækst. I så fald bør de pågældende år formentlig udskydes ved udregninger af periodevise gennemsnitstal for prisniveauet. På grundlag af materiale i Kommercekollegiets arkiv påviser forfatteren imidlertid, at forklaringen på prisekspllosionen i 1740 er mere sammensat. De voldsomme prisstigninger i dette år skyldtes vel i nogen grad klimatiske forhold, men dog især en pludseligt opstået ekstraordinær stærk udenlandsk efterspørgsel, der medførte, at kornet dels blev udført i for store mængder, dels blev holdt tilbage af producenter eller handlende i forventning om endnu højere priser, altsammen med dyrtid og i visse områder hungersnød til følge.

Når man betragter en grafisk fremstilling af kornpriserne år for år i ældre tid, f.eks. på grundlag af kapitelstaksterne, springer nogle meget kraftige stigninger med større eller mindre mellemrum stærkt i øjnene. I figur I, der viser Sjællands stifts kapitelstakster for rug 1720–46¹, ses en stærk stigning 1726, en noget mindre i 1735 og -36 samt en voldsom stigning i 1740.

For en vurdering af konjunkturforløbet over længere tid, f.eks. fra krisen i 1730'erne til de konjunkturer, der fremkaldte de store landboreformer (se figur II), er det vigtigt at være klar over, hvad disse store udsving indebærer, om det er tilladeligt at lade dem indgå i gennemsnitsberegninger, eller om de som udtryk for anormale forhold bør udskydes.

Det har vistnok været en almindelig antagelse, som også jeg hidtil har næret, at de meget høje priser, der hæver sig markant over de nærmest

1. Kapitelstakster i ældre og nyere Tid. Statistiske Meddelelser, 4.rk. 15. bd. Kbh. 1904.

tilstødende års niveau, ikke afspejler gode år for landbruget, men tværtimod misvækst med betydelige tab for producenterne. At dette faktisk gælder i nogle tilfælde, vil jeg fortsat anse for sandsynligt. Men som det skal vises i det følgende, kan sammenhængen være mere kompliceret end som så, og den er det i hvert fald, når talen er om kornprisstigningen i 1740, der i øvrigt gav anledning til de første af de fravigelser fra forordningen af 16. september 1735 om forbud mod indførsel af korn til Danmark og det søndenfjeldske Norge, som Chr. Martfelt sidenhen harcellerede så stærkt over².

Edv. Holm omtaler i »Danmark-Norges Historie« under behandlingen af landboforholdene i Norge årene 1740–42 som uår og anfører, at misvæksten også strakte sig over andre lande. »Årene 1739 og især 1740 var dårlige i Danmark.« Han fortsætter med at omtale regeringens foranstaltninger mod kornmangelen i Norge og dennes følger, bl.a. »svære sygdomme, formodentlig hungertyfus« med overdødelighed som resultat, navnlig i Kristiansand stift³. C. Christensen (Hørsholm) betegner bl.a. 1739 som et af flere »særlig slemme misvækstår« i Danmark⁴. V. Falbe Hansen forklarer i »Kapiteltakster i ældre og nyere tid« de største prisstigninger som resultat af misvækst og nævner som eksempler 1661, 1699, 1709, begyndelsen af 1770'erne og midten af 1780'erne, men ikke udtrykkeligt 1740⁵. Derimod tales der i den danske prishistorie om »The failure of the crop in the summer of 1740«⁶. Der kan formentlig findes flere udtalelser i den historiske litteratur om misvækst som forklaring på de høje kornpriser i 1740, men de anførte må nok være tilstrækkelige til at illustrere den gængse opfattelse. At denne skulle være letfærdig, ville det i øvrigt være ganske urimeligt at hævde. Voldsomme prisstigninger er i sig selv et stærkt indicium på mangel, og når man ved, hvor ringe sikkerhedsmargen datidens lave foldudbytter og kornavlens store afhængighed af vejrliget frembød, er den mest nærliggende forklaring herpå misvækst. Desuden finder misvækstforklaringen umiddelbar næring i den betydelige overdødelighed, som er påviselig i 1740 og de nærmest følgende år.

Af »Generaltabel over fødte og døde i Danmark, Norge, Slesvig, Holsten, Oldenburg og Delmenhorst 1735–1775«⁷ ses det, at monarkiets enkelte dele i årene 1740–43 havde en overdødelighed, der fordeler sig således:

2. Chr. Martfelt: Bevis, at Danmarks og Norges 40 Aar gamle Kornhandelsplan, lagt ved Forordningen af 16. Sept. 1735, ikke naar sin Hensigt til Tronens og Statens Bedste. Kbh. 1774 (1785).
3. E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720-1814, II, Kbh. 1891, s. 418 ff.
4. C. Christensen (Hørsholm): Agrarhistoriske Studier, II, Kbh. 1891, s. 30.
5. Det i note 1 anf. værk, s. 125 ff.
6. Astrid Friis and Kristof Glamann: A History of Prices and Wages in Denmark 1660–1800, I, Kbh. 1958, s. 144.
7. RA. Rtk. 352.27.

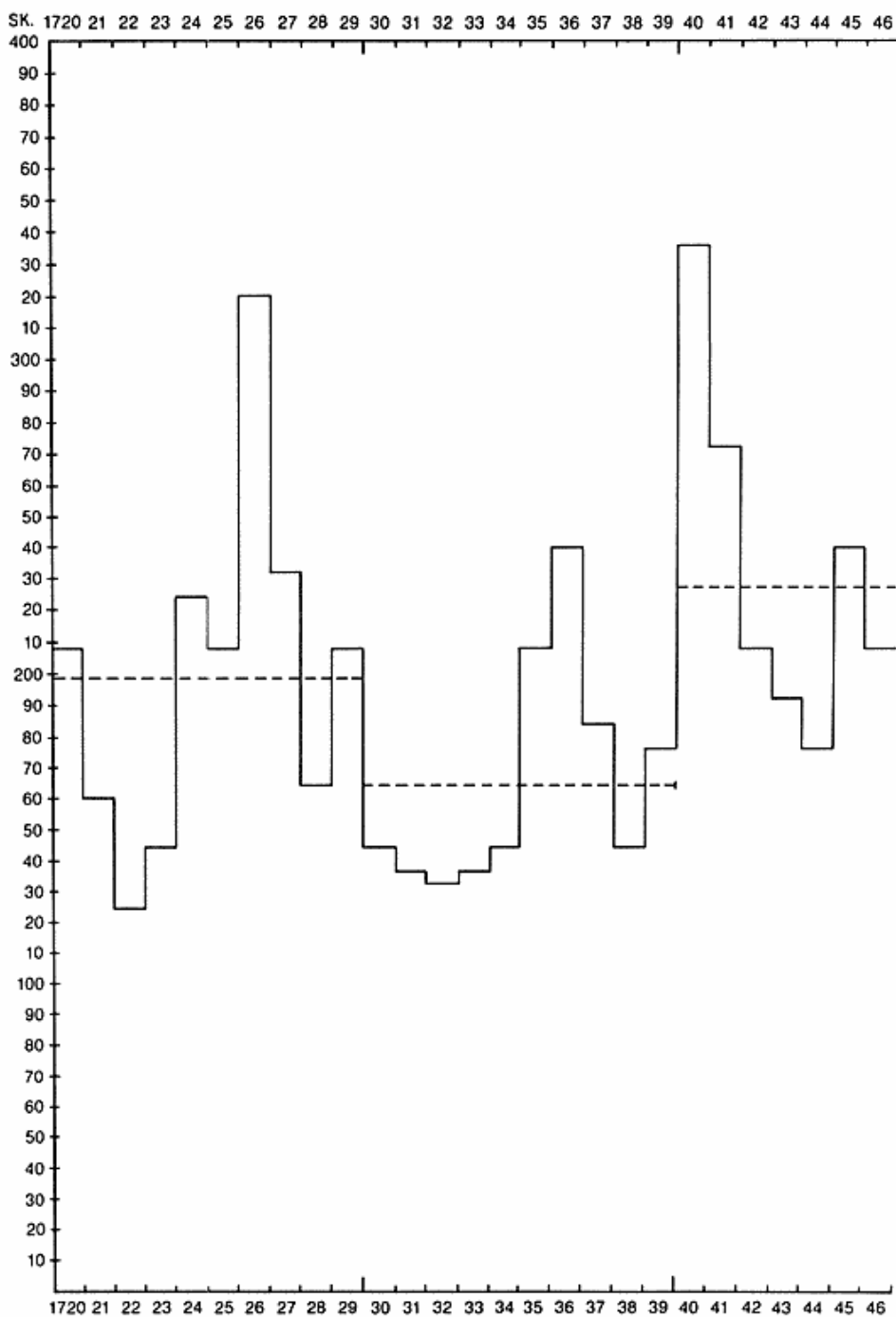

Fig. 1 Sjællands stifts kapitelstakster for rug 1720–1746 år for år, angivet i skilling.

De fuldt optrukne søjler angiver de hvert år omkr. 1. februar fastsatte kapitelstakster for rug af den nærmest forudgående høst. Kapitelstaksten for 1720 er således fastsat omkr. 1. februar 1721 osv. – De stiplede linier angiver 10-års gennemsnit, der, som det ses, er sammensat af meget stærkt varierende enkeltårstakster. Det bør tilmed erindres, at kapitelstaksternes udsving er mindre end de faktiske markedspriser, der under en lavkonjunktur ofte går under, og under en højkonjunktur ofte går over kapitelstaksterne.

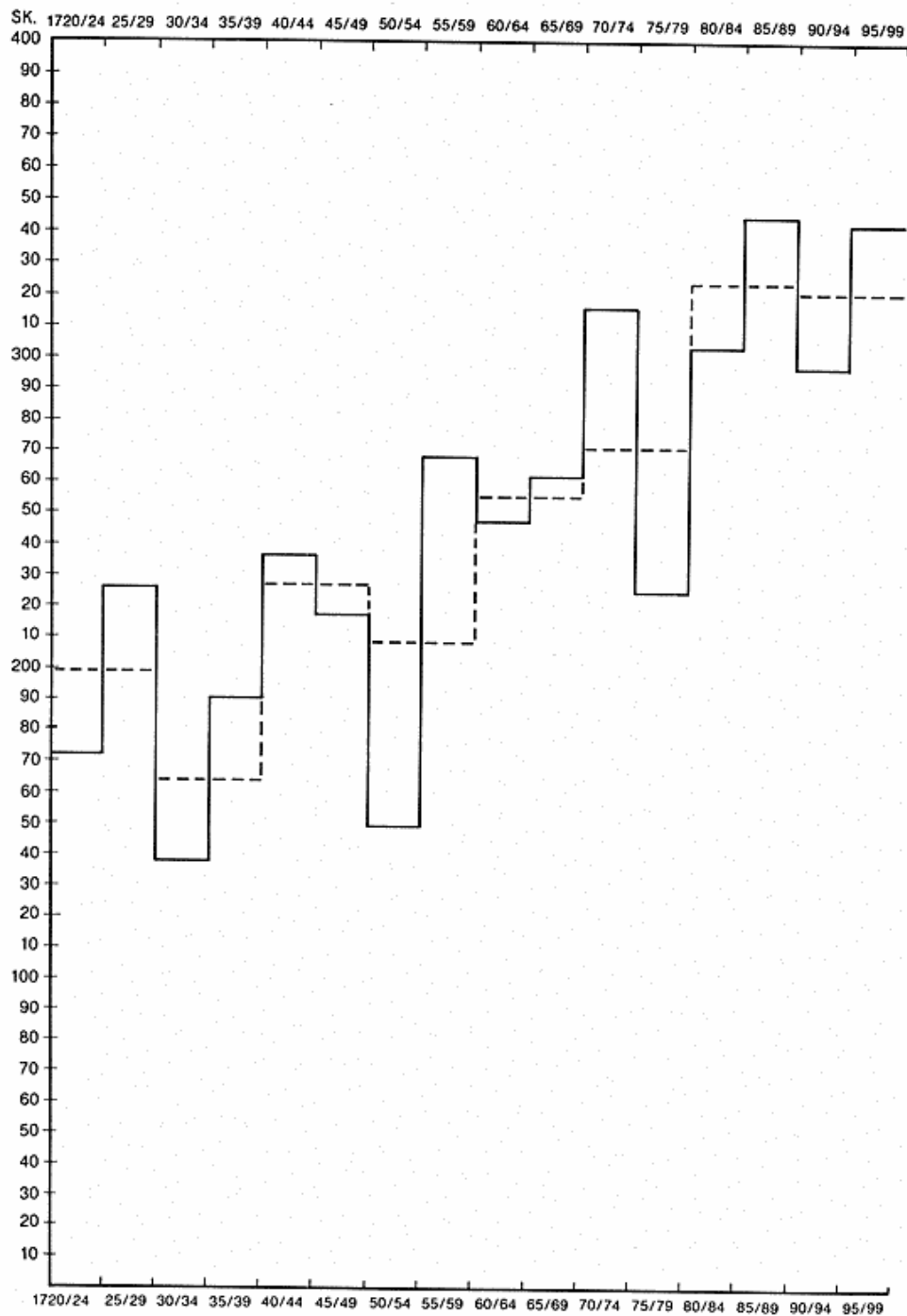

Fig. II Sjællands stifts kapitelstakster for rug 1720–1799 i 5- og 10-årige gennemsnit, angivet i skilling.

De fuldt optrukne søjler angiver 5-års gennemsnit. De stiplede 10-års gennemsnit. – Krisen i 1730erne markerer sig klart, og at navnlig årene 1730–34 betegner et kraftigt dyk, ses tydeligt. At der, trods ret kraftige svingninger, var tale om en stærk og vedholdende prisstigning op gennem århundredet, fremgår ligeledes klart.

	1740	1741	1742	1743
Danmark	596	2.363	526	
Norge		5.638	16.258	17
Hertugdømmerne	1.515	1.123		

Da det gennemsnitlige fødselsoverskud for hele monarkiet i de 32 af periodens 41 år, som havde flere fødte end døde, var 9.538, udtrykker disse tal tydeligvis en alvorlig tilstand. I Norge var det samlede dødstal i 1742 32.821, og overdødeligheden svarede her meget nær til årets samlede fødselstal på 16.563.

Man må vist kunne hævde, at prisstigningen, sammenholdt med disse tal og med verbale udsagn om hungersnød, er et så stærkt indicium for misvækst, at der skal positive modbeviser til for at anfægte det. Men sådanne findes faktisk – omend måske ikke stærke nok til at bevise det modsatte af misvækst, så dog i stand til at godtgøre, at dyrtid og hunger i 1740 i hvert fald også havde andre og formentlig mere tungtvejende årsager.

Inden disse beviser føres frem, skal kort omtales de synspunkter, som Aksel Lassen har fremsat om sammenhængen mellem høst og epidemier. Den interessanteste iagttagelse, han har gjort, er, at »prisbevægelserne opad på korn står i åbenbar forbindelse med krigsforberedelser ude eller hjemme og med krige i Østersø-egnene«⁸. Denne iagttagelse, som ret beset er ganske nærliggende, kan det materiale, jeg skal fremlægge, bekræfte for 1740-prisstigningen. I øvrigt er sammenhængen mellem krige og kornpriser allerede påpeget af Otto Thott i hans »Uforgribelige tanker om commerciens tilstand og opkomst«, der som medvirkende årsag til de lave kornpriser før 1735 omtaler »det gode køb udenlands, hvortil har hjulpet ... den lange fred«, og som i konsekvens heraf som et bodemiddel – uden for dansk kontrol ganske vist – omtaler »krig andre steder, især hvor Holland er i med.«⁹. Også interessant, men afgjort mere diskutabel, er Aksel Lassens anden tese, at det mindre er dårlig høst, der forårsager stor dødelighed, end omvendt »stor sygelighed (og dødelighed som følge deraf), der medfører dårlig høst. Sygdom kan reducere en arbejdsindsats i høsttiden«¹⁰.

Det første svage tegn på dyrtid i 1740 er kapitelstaksten for 1739, dvs. for korn af 1739-høsten, som fastsattes omkr. 1. februar 1740. Den blev for rug i Sjællands stift sat til 176 sk. pr. tønne mod 144 sk. året før. Men selv om dette i

8. Aksel Lassen: *Fald og fremgang. Træk af befolkningsudviklingen i Danmark 1645–1960*, Aarhus 1965, s. 282.

9. Kristof Glamann: *Otto Thott's Uforgribelige Tanker om Commerciens Tilstand*, Kbh. 1966, s. 88 og 89.

10. Aksel Lassen, *op. cit.*, s. 280.

sig selv ikke var alarmerende og ikke tyder på en dårlig høst, var det alligevel retrospektivt betragtet et første varsel om den hurtigt påfølgende prisexplosion. At denne ikke kan føres tilbage til noget, der blot ligner misvækst i 1739, kan med betydelig sikkerhed slutes af, at de københavnske torvepriser på rug i august og september 1739 lå endog meget lavt, fra 112 til 144 sk. pr. tønde. I oktober viste der sig en svagt stigende tendens til priser mellem 128 og 160 sk. Men da de københavnske noteringer efter en lakune igen kendes fra 23. juli 1740, er rugprisen 288–320 sk. De første priser på rug af 1740-høsten møder vi 3. december, og de ligger på 304–352 sk., altså på linie med den omkr. 1. februar 1741 fastsatte kapitelstakst for 1740 på 336 sk. Den 25. februar 1741 er de københavnske torvepriser helt oppe i 360–384 sk. eller det tredobbelte af priserne et år før¹¹.

Den følgende redegørelse for prisudviklingen, dens årsager og følger bygger overvejende på korrespondance i General-landets-økonomi- og kommercekollegiets (herefter Kommercekollegiet) arkiv. Dette kollegium oprettedes i december 1735¹², og som ansvarligt for den samlede erhvervs- og befolkningspolitik fik det også sager vedrørende landbrug, handel, toldvæsen m.v. henlagt under sig. Kompetenceafgrænsingen til de eksisterende kollegier var dog ikke alt for klar. Administrationen af kornindførselsforbudet af 16. september 1735, som var en af de afgørende landbrugskriseforanstaltninger, og fravigelser fra forordningens bestemmelser var det nye kollegiums anliggende.

Den første verbale advarsel om, at prisstigninger og dyrtid var i sigte, kom fra Københavns 32 mænd (den daværende borgerrepræsentation) i en supplik af 20. maj 1740¹³. Kommandovejen til kongen (via Kommercekollegiet) gik over Københavns magistrat, som i første omgang standsede supplikken, der, foruden at indlede en serie af henvendelser til Kommercekollegiet fra mange sider om kornforsyningsproblemerne, også indleder et tovtrækkeri i flere faser mellem de 32 mænd og magistraten. Supplikkens indhold er, at vinteren 1739/40 har været den hårdeste siden 1708/09. Efter høsten 1739 har vedvarende østenvind hindret tilførsler til hovedstaden fra de danske provinser af fødevarer i almindelighed og korn i særdeleshed. Man satte så sin lid til forårstilførslerne, men imod al forventning og sædvane udeblev også de stort set, fordi »den største beholdning af alle slags kornvare her og der i provinserne enten allerede er afskibet eller for fremmed commission ligger indkøbt og færdig at udskibes, hvorudover ... Danmark, som naturen har

11. Astrid Friis and Kristof Glamann, op. cit., s. 209.

12. Ved reskript af 5. og frd. af 30. december 1735.

13. RA. Kommercekoll. Dansk-norske sekretariat. Journ. A, nr. 1495. – Henv. til Kommercekoll.s journalsager sker herefter i formen: KK, A 1495. – De citerede steder her og i det følgende er gengivet ordret, men med tillempt bogstavering.

destineret til at være som en kornlade for både Norge og andre, snarlig kan komme selv til at mangle«. Derfor beder man, da priserne allerede er steget højt – rug til 3 rd., byg til 2 rd. og havre til 7 à 8 mk. – og der nu må befrygtes »ydermere mangel«, om at kongen vil tillade fri kornindførsel mod erlægelse af indenrigs told, »indtil der hen på høsten kan gøres nogenledes facit på dette års afgrøde.« – Hermed er to ledemotiver anslået: en usædvanlig hård vinter og ekstraordinære udenlandske opkøb.

Da magistraten havde bremset denne supplik, afgav man over for den ene af de 32 mænds formænd, Christopher Jensen Lund, en »mundtlig declaration, at de ikke kunne interessere sig derudi«¹⁴. Denne afgørelse forlangte Lund sammen med sin formandskollega Jacob Severin i skrivelse til magistraten af 1. juni¹⁵ at få meddelt skriftligt, hvilket skete ved påtegning af samme dato på skrivelsen. Magistraten anførte, at man havde erfaret, at Kommercekollegiet gennem amtmændene havde indhentet underretning om eksisterende kornforråd, at disse skulle være tilstrækkelige til, at »ikke nogen mangel var at befrygte«, og at »der findes personer, som er overbødige at levere 4 à 6.000 tønder rug her udi staden for 16 mk. tønden, om nogen med dennem sig derom vil forene.« På den baggrund fandt man det betænkeligt at ansøge om indførselstilladelse »i henseende til Hans Kongl. Maj^s andre undersætter og især proprietarierne og landmanden, som ved den lejlighed meget lettelig kunne blive fornærmet og betaget lejlighed at debitere og afsætte deres havende forråd«. I øvrigt ville man ikke modsætte sig, at de 32 mænd indsendte deres supplik, om de måtte befinde det tjenligt, »ligesom vi og agter at forsvare ... hvad vi på vor side i lige tilfælde lader og gør.«

Man må nok undre sig lidt over en sådan divergens mellem hovedstadens to styrende organer og måske ikke mindst over magistratens varme omsorg for landbrugets interesser. Uden at ville have lagt for meget heri, kan jeg oplyse, at et magistratsmedlem, rådmand G. Hilmand, var privatsekretær for Fr. Danneskiold-Samsøe og administrator af dennes og brodersønnens omfattende godser, bl.a. baroniet Lindenberg. Man skal muligvis endvidere være opmærksom på, at borgmester Fr. Holmsted var kommitteret i Kommercekollegiet og kan have repræsenteret regeringssynspunkter i magistraten. Om andre af dennes medlemmer skulle være involveret i landbrugs- eller regeringsinteresser, er mig ubekendt, ligesom jeg selvsagt heller ikke kan forsvare uden videre dokumentation at skyde disse medlemmer motiver, som er hovedstadens kornforsyning uvedkommende, i skoene.

14. KK, A 1495.

15. KK, A 1495.

Allerede den 9. juni 1740 meldte de 32 mænd sig med en ny supplik¹⁶, der stort set blot uddyber den foregående, men desuden afviser de af magistraten »anførte momenta«. Om de påståede forråd siges det, at »det har formodentlig været i afvigte april måned og førend vandet var åben, at sådanne forråd af kornvare ... er befunden, at ikke nogen mangel var at befrygte, men sådant må, til megen stor del, ved vandets åbning være udført til Holland og andre fremmede stæder, hvor der har været stor mangel af disse speciers og store priser«. At godsejere og bønder skulle fornærmes ved indførsel af korn til de nugældende priser med tillæg af told, bestrides, da østersøkorn kostede over 14, 11 og 7 mk. for hhv. rug, byg og havre. Ej heller kunne det være rimeligt, at bønderne skulle sikres så høje priser, at bybefolkningen måtte lide nød. Byens bagere og de private husholdninger havde kun små forråd, og der var efterretninger om, at rugen i Holsten allerede skulle være steget til 26 mk. (416 sk.). De 32 mænd slutter med at skitsere forslag til en ordning, hvorefter indførsel af fremmed rug skulle være tilladt, når indenlandsk rug gik over 14–16 mk. tønden.

Den 13. juni fandt magistraten det nødvendigt at spille ud med en skrivelse til Kommercekollegiet¹⁷. Den viser, at man nu var kommet i defensiven og nølende var begyndt at acceptere de 32 mænds vurdering af situationen. Vi ser gentaget disses forklaring om østenvindene i efteråret 1739, den lange vinter og de skuffede forventninger om forårstilførsler. Men magistraten havde ment det forsvarligt, at man »så meget roligere anså tiden, som det ikke var ubekendt, at den gode Gud havde velsignet Deres Kongelig Maj^{ts} riger og lande med en ønskelig og rundelig høst sidst afvigte år [1739] og landets eget forråd derfor og var så god og tilstrækkelig, at man ikke behøvede kornvare fra fremmede«. Hertil kom ønsket om ikke at præjudicere de danske landmænd. Men nu »er det dog udi nogle dage befunden og erfaret, at tilførselen her til staden af kornvare er meget mindre, end man enten ventede, eller det denne årsens tid tilforn haver været sædvanlig, og prisen derfor dog derpå tiltager, alt af årsag ... det er bleven bekendt, hvorledes nogle fremmede høje potentater lader oprette store magasiner og forråd deraf, og til den ende ikke alene haver ladet forbyde kornvares udførsel af deres egne riger og lande, men endog givet anledning til, at adskillige såvel af Deres Kongelig Majestæts undersåtter som fremmede søger at opkøbe store kvantiteter her i landene«. Og da det »altså højlig måtte blive at befrygte, at det med denne kornhandel omsider skulle gå så vidt, at der til sidst skulle blive mangel ... og utålelig pris«, så foreslog man forbud mod udførsel af alle slags kornvarer. Hensynet

16. KK, A 1495.

17. KK, A 1495.

til landbruget er nu skudt noget i baggrunden, »thi den fordel, som det end og kunne synes, landmanden kunne have ved at ... sælge disse kornvare til fremmede og udenrigs stæder, kunne langt fra ikke være i lighed ... med den hårde skæbne, som kunne strække til såvel dem selv som det ganske riges undersætter, om landet skulle blive udtømmet«. – Man mærker sig trods omslaget mellem den 1. og den 13. juni, at mens de 32 mænd ønskede indførelstilladelse, foreslog magistraten kun udførselsforbud, hvilket vel må bygge på en fortsat formodning om, at der endnu var tilstrækkelige kornforråd i landet, når blot yderligere reduktion ved udførsel forhindredes.

Omtrent samtidig med det københavnske udspil kom der alarmerende henvendelser fra den modsatte side af landet. Den 30. og 31. maj 1740 afsendte stiftamtmand C. C. Gabel i Ribe en serie skrivelser¹⁸. Den første, egenhændig og på tysk, af 30. maj er stilet til en ikke ved navn nævnt gehejmeråd, formentlig J. S. Schulin, der i 1739 havde afløst Fr. Danneskiold-Samsøe som præses i Kommercekollegiet. Gabel meddeler, at griskheden (der Geitz) med brødkorn (Leben Korn) tager overhånd, og at prisen sættes for højt for fattigfolk. Der bør derfor gennemføres et forbud mod kornudførsel fra Ribe stifts vestside, hvorfra korn udføres til Holland og Hamborg. Fra østsiden derimod, med byerne Kolding, Vejle og Fredericia, bør forbudet ikke gælde, for så ville Norge komme til at lide nød. Endelig ventilerer han en tanke om, at han selv kan gennemføre et interimsforbud. I skrivelse af 31. maj til Kommercekollegiet refererer Gabel til en korrespondance med kollegiet i marts om kornpriserne, som tyder på, at problemerne allerede da så småt var under udvikling. Nu er situationen i hvert fald akut. Det meste af kornet, især rug og byg, er allerede udført til udenrigs stæder, og med rugsæden (til høsten 1740) »tegner det sig på de fleste steder ikkuns meget mådelig«. Det er derfor »uforbigeængeligen fornøden, at der uden mindste tids forsømmelse gøres forbud på al videre udførsel af kornvare, thi prisen er nu ikke alene stegen på en tønne rug her i egnen til 3 rd. 2 mk., men der høres endog allerede lamentation hos almuen, at de ikke kan få rug for penge, dels fordi købmændene haver opkøbt, hvis de kunne falholde for at føre det ud af landet, og dels fordi adskillige, som venter dyrtid, ikke vil sælge noget af det, de haver, førend prisen endnu bliver højere«. I skrivelse til Rentekammeret af samme dato underretter Gabel dette om henvendelsen til Kommercekollegiet og anmoder om, at der med næste post må gå ordre til alle toldsteder »her på vesterkanten og i dette stift, at ingen kornudførsel enten til det slesvig-holstenske eller andre stæder, og end mindre til udenrigs lande måtte tillades; thi kommer sådan ordre ikke uden ophold, bliver den endelige rest af korn udført og landet

18. KK, Da.-no. sekr., nr. 408, Div. sager handelen og søfarten vedk., II, 1736–ca. 1764, 642/1–2.

aldeles blottet«. Endelig beder han om, at amtsforvalteren må få ordre til, hvis der er noget forråd i kongens magasin på Ribe amtstue, at udlevere det til en vis pris eller til låns mod tilbagelevering efter ny høst.

En uge senere, den 8. juni, skred Gabel til handling på eget ansvar og udstedte interimforbud til toldstederne i Ribe stift mod udførsel af korn¹⁹. I en skrivelse af samme dato til oversekretær J. L. Holstein²⁰ beder han denne »På allerbedste og bevægeligste måder« at lade kongen forelægge en vedlagt forestilling om det skete, og i denne forsvarer han sit skridt nærmere og beder om et generelt forbud snarest muligt, »thi ellers er det befrygteligt, at landet med dyrtid vil blive hjemsøgt og undersåtterne komme til at lide nød af mangel på rug til brød og levnedsophold.«

Endnu et par henvendelser indløb fra Jylland. Den 9. juni fra amtsforvalter Folsach i Randers om, at kornvarerne på kort tid var steget til 16 mk. for rug og 8–9 mk. for byg. Et udførselsforbud »kunne formindske det befrygtende onde, alligevel flensborgerne og deslige har en stor del borte, som vil savnes«²¹. Og den 16. juni (via Rentekammeret sammen med norske henvendelser, som omtales nedenfor) fra amtmand C. Teilmann, Lundenæs og Bøvling amter, med bøn om at få åbnet for kornforrådet på Ringkøbing amtstue i anledning af »den almindelig store nød og trang her på vestkanten, som den fattige almue lider for rug til brød formedelst den store udførsel af landet og forleden års slette afgrøde.« – Man kan formentlig af den sidste bemærkning slutte, at netop Vestjylland (og måske andre magre jyske egne) har haft en mindre god rughøst i 1739, selv om dette som nævnt næppe kan have været et generelt fænomen for landet som helhed. Teilmann er klar over, at det er et usædvanligt skridt, han foreslår, »men jeg kan underdanigst forsikre, at få, som nu lever, mindes så hastig og uformodentlig dyrtid; thi da kornet begyndte i vinter at stige udenlands i pris, blev det meste her udi egnen opkøbt og (af mangel for penge til skatter og udgifter) solgt for 8 à 10 mk. tønden, som udi foråret blev udskibet, siden kostede det, som nu sidst udgik, 12 à 14 mk. tønden; men nu, her er ingen forråd, og den fattige trænger, er det steget til 4 à 5 rd. tønden«. Endelig antyder Teilmann udsigt til problemer med den kommende høst »formedelst grødens langvarige ophold ved den hidtil continuerende tørke og nattekulde«²². I den skrivelse af 28. juni, hvormed Rentekammeret fremsendte Teilmanns skrivelse til Kommercekollegiet, måtte man meddele, at »almuen, på den måde, som amtmanden forlanger,

19. Som note 18.

20. Som note 18. Adressaten er ikke navngivet, men efter titulaturen må der utvivlsomt være tale om J. L. Holstein.

21. Som note 18, dog 642/3a.

22. KK, A 1489.

ikke kan assisteres, i henseende til, at det ved Ringkøbing i behold havende magasinrug allerede til andet sted er blevet ordineret«²³.

Også fra Bornholm blev der slået alarm. Den konstituerede amtmand J. Cronenberg skrev 19. juni, at »her på Bornholm er en særdeles stor mangel på alle kornvare og ... om endskønt nogle få af købmændene kunne ventelig have nogen forråd deraf, så holder de dog dermed tilbage.« Cronenberg har formået en købmand fra Pommern til at levere »6.000 forbagede brød, der har våren en stor soulagement for mange fattige mennesker hidtildags, men er nu oppe; foruden denne brødmangel er en elendig tilstand her på landet, at creaturene, formedelst mangel af underholdning, en stor del er, og endnu bortdør, så desårsag jorden for mange udyrket må henligge, og mange, som har haft 16 køer, har næppe 2 eller 3«²⁴.

Fra midten af juni begyndte foruroligende meldinger også at indløbe fra Norge. Med i den nævnte skrivelse af 28. juni²⁵ fremsendte Rentekammeret en henvendelse fra Oberbergamtet om tilladelse til indførsel af fremmed korn mod 12 sk. i told pr. tønde (satsen for kornindførsel til Norge nordenfjelds) til Drammen til forsyning af værkerne i Kongsberg. Desuden en memorial af 18. juni fra Christianias købmænd og borgere bilagt en betænkning af samme dato fra stiftsamtmanden over Aggershus stift F. O. Rappe. Christianiaborgerne anmodede som Oberbergamtet om tilladelse til indførsel af fremmed korn mod 12 sk. i told. Motiveringen er, at »kornvarene her søndenfjelds udi Norge er ... stegen udi en temmelig høj pris, og det både fordi det fra forrige år i behold hafte korn, såvel af landets eget som det fra Danmark opkomne, er i det lange og hårde forår for mangel af hø til creaturenes ophold fortæret, og fordi i dette år har været ganske liden eller ingen tilførsel fra Danmark«. Desuden havde man erfaret, »at fra Danmark allerede er udskibet til fremmede og udenrigs stæder fast alle de kornbeholdninger, som fra forrige år havdes, så at derfra ej kan ventes nogen tilstrækkelig tilførsel, førend dette års afgrøde indkommer«. Der er derfor »højligent at befrygte dyrtid ... allerhelst dette års sæd ved det kolde og lange forår tegner sig meget slet«, og da underretning fra Danmark og kongens andre provinser tyder på, at »året der ej heller synes at vil blive frugtbart«. Stiftamtmand Rappe kan bekræfte, »at alle slags kornvare ... excessive stiger udi prisen og næppe for penge er at få«. Han kan tilføje den ikke uinteressante oplysning, at en del af forrådene »dels til de svenske er solgte og dels af de svenske selv er afhentet, så at bonden og landmanden dermed således har blottet sig, at han allerede udi mange bygder

23. KK, A 1489.

24. KK, A 1498.

25. KK, A 1489.

langs grænserne er obligeret at æde barkebrød«. Dertil kommer, at »dette år tegner sig meget slet, idet at jorden både formedelst den lange og hårde forår, vi her i landet har haft, som for den skarpe nordenblæst og nu indfaldende store tørke således bliver udmarvet, at den ikke promitterer megen afgrøde.« Og så naturligvis de svigtende tilførsler fra Danmark. Rappe støtter derfor anmodningen om indførselstilladelse og føjer dertil et forslag om forbud mod brændevinsbrænden undtagen til nødtørftigt brug hos de privilegerede gæstgivere. Forbudets overholdelse skulle sikres ved forsegling af alle brændevinskedler indtil videre. Fra samme dato, 18. juni, foreligger en henvendelse fra borgerne i Drammen af stort set samme indhold som Christianiaborgernes.

I en ny skrivelse af 25. juni²⁶ redegjorde Rappe for, hvorledes det ikke blot var de norske bønder, der – til egen skade – optrådte upatriotisk. Han havde siden sin forestilling »bragt i erfaring, hvorledes en del borgere fra andre købstæder her i landet i forrige vinter selv skal have været i Danmark at opkøbe, hvad kornvare de kunne overkomme, ligeså at de skal udrejse mod de få danske fartøjer, som agter sig her til landet, og undervejs, førend de til noget ladested ankommer, afkøber dem deres kornvare, og samme derefter til Frankrig afsender, alene for deres egen profit, den gemene mand og hele landet til skade«. For at bremse denne trafik med den deraf flydende ganske utålelige skade for de fattige har Rappe – som tidligere Gabel – på eget ansvar ladet forbyde udskibning af kornvarer til fremmede steder fra Aggershus stift.

Den 2. juli fremsendte Rentekammeret endnu et nødråb fra Norge, denne gang fra Kristiansand, som ene af de søndenfjeldske byer havde tilladelse til indførsel af udenlandsk korn til eget forbrug, ganske vist mod en højere told end de 12 sk. pr. tønne, som svarede nordenfjelds²⁷. De 12 »anordnede borgere« har været indkaldt af magistraten til høring om årsagerne til de ringe forsyninger og om midlerne til at forebygge yderligere kornmangel. I skrivelse af 16. juni oplyser magistraten på grundlag heraf, at flensborgerne overalt i Danmark opkøber alt det korn, de kan få, og at de danske selv bringer korn i store kvantiteter til Amsterdam. Til forebyggelse af nød i den kommende vinter foreslås et almindeligt forbud mod udførsel af korn fra Danmark til fremmede steder; »thi det er allerede kommen så vidt, at indbyggerne her udi staden ikke er forsynet til egne husholdninger, mindre til at hjælpe det fattige opland, som allerede så højt trænger ... ja, her er allerede så stor mangel, at de anordnede borgere ikke haver kunnet fået så meget rug indkøbt, at de kunne forsyne byen og de fattige i skillingtal«. På spørgsmålet, om man ikke selv kunne sende skibe til at hente korn, havde de anordnede borgere

26. KK, A 1489.

27. KK, A 1497.

svaret, at nedsendelse af skibe til Danmark allerede var forsøgt, men de var kommet næsten tomme tilbage, »formedelst flensborgerne og andre allerede forud havde opkøbt, hvad kornvare som var at bekomme«. Hvad angår korn fra Østersøen eller Skotland, var det så dyrt, at det med tillæg af tolden ville »blive en umulighed for indbyggerne at kunne købe«. Man endte derfor med at foreslå anmodning om toldfri kornindførsel eller i det mindste nedsættelse til de 12. sk., som gjaldt nordenfjelds. I skrivelse af 17. juni fremsendte Kristiansands magistrat yderligere en redegørelse fra byens kgl. vejer og måler for de sparsomme tilførsler af korn og andre fødevarer siden årsskiftet og oplyste samtidig, at det var blevet den bekendt, »at kongens magasin for garnisonen her udi byen ikke med nogen forråd til denne tid er bleven forsynet, så det er at befrygte, at her vil blive en almindelig hungersnød«.

Under indtryk af den situation, som disse vidnesbyrd afspejlede, skred regeringen til handling. 3. juni 1740 blev udførsel af korn fra Slesvig forbudt, 7. juni fra den kgl. andel af Holsten og de øvrige tyske rigsdele²⁸. Og 5. juli 1740 udkom plakat om forbud på alle slags kornvarers udførsel fra Danmark til fremmede steder indtil september måneds udgang²⁹. Den 9. juli blev indførsel af korn til det søndenfjeldske Norge tilladt indtil udgangen af 1741 mod betaling af 12. sk. told pr. tønne som i Norge nordenfjelds³⁰, og den 10. september kom tillige et forbud mod udførsel til vands af korn og kornprodukter fra Norge.

At forbudet af 5. juli kun skulle gælde til udgangen af september, altså til korn af den nye høst kunne ventes på markedet, tyder i sig selv på, at udsigterne for denne høst blev bedømt som rimeligt gode. I samme retning peger det, at udførselsforbudet for Slesvig og Holsten m.v. blev hævet allerede 17. september med den bemærkning, at frygten for kornmangel »nach itzo erfolgter geseegneten Erndte nunmehr Gott Lob! wieder cessiret«, og at udførselsforbudet for Danmarks vedkommende ikke blev fornyet ved udløbet den 30. september.

Men skulle regeringen end have bedømt høstudsigterne nogenlunde korrekt, har den i hvert fald fejlvurderet forsyningssituationen som helhed alvorligt. Det første varsel herom kom allerede den 19. juli fra Bornholm, hvorfra

28. Forbudene for hertugdømmerne af 3. og 7. juni 1740 er ikke optaget i den originale forordningssamling, men er omtalt i plakaten af 10. sept. 1740, der ophævede dem igen. Denne plakat findes i forordningssamlingen.

29. For denne og de flg. forordninger m.v. henvises til den originale forordningssamling.

30. Indførselstilladelsen for det søndenfjeldske Norge er heller ikke optaget i den orig. forordningssaml., men er omtalt i skrivelsen fra borgerne i Frederikshald, se note 63.

Cronenberg meddelte, at der måtte ventes endnu større problemer i den kommende vinter og foråret 1741, »såsom af rug og alle sædevare som ordinær om efterhøsten og foråret bliver lagt, er af det første ikkun $\frac{2}{3}$ part imod som de plejer, kommen i jorden, formedelst den uformodentlig tidlig påkomne frost, som siden med regn blev afløst, og af byg og havre ikke den halve part, dels fordi hestene er stærkt bortdøde, og de, der har kunnet reddes i live, har været så magtesløse, at de ikke kunne bruges til pløjning«. Desuden savnedes sædekorn, der sammen med det øvrige korn blev opkøbt og udført. Nu stod sæden ganske vist »temmelig god på marken«, og de overlevende køer begyndte at komme sig lidt, men straks begyndte købmændene at opkøbe og udføre smørret af landet, og det samme ville ventelig ske med »al anden sædevare, når høsten er forbi«. ³¹ Herpå har Cronenberg fået et svar af 2. august, der ikke har beroliget ham, så den 29. august understregede han i en ny skrivelse, at det er situationen efter 1740-høsten, der bekymrer ham mest, og at udførselsforbudet bør forlænges, »som dette års afgrøde efter al anseende, når Gud vil give lykke til en god høst, ikke bliver overflødige, men vel mindre, end det var afvigte år, og ikke vil være tilstrækkelig til landets underholdning«. Hvilke virkninger det ville medføre af mangel og sult med »sygdom og påfølgelig død«, det forstår man, når i skrivende stund »mange mennesker findes her, som ikke har fået brød i ganske 8 og 14 dage, ja 4 til 6 uger tillige, og ser ud, som de havde ligget i jorden« ³².

Også Københavns magistrat ytrede sig om udsigterne i en skrivelse af 22. august ³³. Udførselsforbudet af 5. juli havde gjort »uskatterlig nytte«, men skønt, »for øjnene ses den herlige frugt og grøde, som Gud have velsignet landet med og står i vækst, og deraf kunne promitteres fremdeles god forråd«, så begynder høstvejret at se vanskeligt ud, men især giver det anledning til uro, at bønderne fra landet nu, for mangel af korn, her udi staden tilkøber sig brød, rug og deslige ... til deres nødtørftig underholdning, hvoraf man må gøre den slutning, at proprietarierne ikke selv har at forstrække deres bønder med ... men at der og er mangel på kornvare udi landet«, og endelig er kornpriserne »nu på nogle dage stegen højere og højere«. På denne baggrund bad magistraten om, at forbudet måtte prolongeres indtil videre, og at det gennem amtmændene måtte blive undersøgt, hvad forråd der findes »på alle herregårde, præstegårde og andre steder«. Nu skulle man jo tro, at magistraten, belært af forsommerens erfaringer ville lytte mere til de 32 mænd, men den nævnte skrivelse indleder en ny fase af tovtrækkeriet mellem de to

31. KK, A 1535.

32. KK, A 1591.

33. KK, A 1573.

organer. De 32 mænd påskønnede i en supplik af 14. september³⁴ ligeledes forbudet af 5. juli og tilskrev det, at priserne på rug, byg og havre, der var kommet helt op på 24, 16 og 12 mk. »på nogen kort tid ... til noget mindre er affalden«. Dog, høsten var faldet sent, og dens resultat var endnu usikkert, men mest betænkeligt: kornvarerne »ere ydermere stegne udi høj pris på fremmede stæder«, så det måtte frygtes, at forrådene såvel af ældre kornvare som af indeværende års afgrøde ville blive udført straks ved forbudets ophør 1. oktober, og så længe søen var navigabel. Man bad derfor om, at forbudet måtte prolongeres til årets udgang. Og igen luftedes forslaget om en fast ordning, hvorefter indførsel af fremmed korn blev tilladt, når priserne gik over et vist punkt, nu taltes om »12, 9 og 6 mk. for tønden eller noget lidet højere«. Man mente, at selv om det ville komme til at dreje sig om meget beskedne kvanta, »så gav det dog de indenrigs sælgende skippere og andre (som tid til anden opkøber korn i landet, samler og gemmer, til her fornemmes mangel) eftertanke ikke for meget at stige deres priser«. Denne supplik standsede magistraten og gjorde i en skrivelse af 19. september³⁵ til de 32 mænd gældende, at de selv den 22. august havde anbefalet prolongering, og »at man da ikke vel kan incommodere Deres Kongelig Maj^t videre eller med ny forestilling derom«. Hvad forslaget om indførsel af korn angår, »holde vi meget betænkelig forud at gøre ... proposition herom, i henseende at sligt kan ske, når nødvendigheden det udkræver, som vi nu for nærværende tid ikke ser, efterdi det tegner til bedre tider ved den gode grøde, Gud i dette år har velsignet jorden med«. I en svarskrivelse af 22. september³⁶ bebrejdede de 32 mænd magistraten, at den ikke havde kommunikeret dem sin skrivelse og givet dem lejlighed til at deliberere nærmere derom. I øvrigt påskønnede man magistratens ansøgning om prolongering af forbudet og holdt den fast på dens principielle tilslutning til tanken om indførselstilladelse. Det springende punkt var, hvornår nødvendigheden heraf indtrådte. Efter de 32 mænds opfattelse var tiden inde. Vel er der tegn til bedre tider ved den gode grøde i dette år, men »alting er udtømmet«, og man ved ikke, »når og hvorledes samme velsignelse kan komme i lade i henseende til vejrligets ustadighed. Man ved og ikke, hvor meget af landets grøde kan vorde udført til fremmede steder efter denne måneds udgang ... siden kornvarerne på nogen tid er stegne og er endnu i høj pris på fremmede steder. Her i staden ere der (dem), som allerede have considerable commissioner til kornvarernes indkøb, så snart udførselen er tilladt«. Og det kunne blive for sent at ændre opfattelse, når kontrære vinde

34. KK, A 1587.

35. KK, A 1587.

36. KK, A 1587.

hindrede tilførsel, og der opstod dyrtid; »hvorledes ville da indbyggerne, blandt hvilke og ere mængde af håndværksfolk og andre, som ikke have meget at vente for deres arbejde ... blive farne, når deres nødsyn skulle koste dem dobbelt og mere end i den bedre tid, banede det ikke vejen for dem til aldeles undergang?« Og for at magistraten ikke skulle savne klar besked om det ansvar, den pådrog sig: »hvor ubeskrivelig ulyksalig stand måtte staden finde sig udi, om den i sådan tilstand blev besøgt af en fjende«. Og til slut følgende salut: »var derimod slige vares udførsel til fremmede forbuden, og Gud gav misvækst et år, så fik man finde sig derudi som en skæbne fra Guds hånd ... men at lide ved det, at landets eget brød udføres til fremmede ... det ville blive alt for farlig og smertelig«.

Magistratens svar herpå af 26. september³⁷ var første led i en forsigtig retræte. Eftersom der altså for de 32 mænd forelå viden om, at nogen i staden havde fået kommissioner fra udenrigs boende til at indkøbe korn til udskibning ved forbudets udløb, og da magistraten endnu ikke havde modtaget kgl. resolution på sin ansøgning af 22. august, så kunne de 32 mænd, »om de behager, efter deres forslag, denne sinde for sig selv gøre ... forslag til kongen«. Det gjorde de så ved supplik af 28. september³⁸ med reference til den forudgående korrespondance og under påberåbelse af deres ret ifølge stadens privilegier, men nu med den tilføjelse, at også udførsel af smør etc. burde forbydes, »efterdi lybeckske og andre fremmede købmænd for nærværende tid ... i Jylland, Fyn, Falster, Sjælland etc. opkøber store kvantiteter af smør og deslige«.

Endnu en indrømmelse til de 32 mænds standpunkt måtte magistraten bekvemme sig til. Den 30. september havde bagerlauget søgt om tilladelse til at indføre 1.000 td. hvede fra Danzig eller andetsteds, eftersom »vi ikke så snart kan gøre os nogen vis regning på at kan få fra de steder, nemlig Holsten og Lolland, som vi plejer«. Denne ansøgning anbefalede magistraten stærkt, »da vi må tilstå, at de af den mangel, som forhånden af denne tilligemed andre sorter kornvare her udi staden befindes, noksom til denne ansøgning er beføjet«. Den 22. oktober øgede bagerlauget i øvrigt ønsket til 4.000 td. hvede og 4.000 td. rug³⁹.

En skrivelse fra borgerne i Ribe af 24. september⁴⁰ priste kongen for ved udførselsforbudet at have frelst landet fra »dyrere tid og hunger end ellers skulle sket«. Men da købmændene »ved deres fra fremmede stæder havende commissioner allerede sætter kornet og fedevare i høj pris for samme, (når

37. KK, A 1587.

38. KK, A 1587.

39. KK, A 1610.

40. KK, A 1588.

forbudet ved) denne måneds udgang expirerer, af landet at udføre«, bad man kongen fastsætte, at korn og fedevarer af »Jylland ej måtte blive udført, hvor mange tusinde fattige mennesker sukke efter det daglige brød, fordi 4 à 6 købmænd i det højeste derved kan profitere og forsørge Holland, Hamborg og andre udenlands stæder«.

De forskellige henvendelser om forlængelse af udførselsforbudet gav anledning til, at Kommercekollegiet den 4. oktober 1740 fra stiftamtmand og amtmand udbad sig indberetning om, »hvorledes dette års grøde udfalder«, og om de »eragter tjenligt eller fornøden, at noget sådant nyt forbud sker«⁴¹. I tiden 6. oktober til 4. november indløb svar fra 21 af de adspurgte. Skønt mange udtalte sig nogenlunde positivt om høstens udfald, om end bjergningen var våd og besværlig, gik de fleste ind for nyt forbud, især fordi forrådene var udtømte, og den udenlandske efterspørgsel frembød fare for mangel.

N. Gersdorff, Sjællands stift, mener, at man »ikke kan klage over nogen misvækst, men på adskillige steder ... er endnu (18/10) en del byg, havre og boghvede på marken udestående ... men for resten kan kornet ved det, at prisen udenlands stiger, ikke andet ved udførselstilladelse end her i landet stige til en høj og for almuen utålelig pris«. Også smørret er i høj pris, fordi græsningen har været slet, og på grund af tidligt vintervejr må kreaturerne tages hurtigt på stald. Gersdorff foreslår derfor foruden udførselsforbud for korn og smør maksimalpris på korn, pligt for bagerne i København til at forsyne sig for et år, derefter på ny ophævelse af forbudet, men til gengæld indførselstilladelse for København indtil videre⁴². Fr. v. Gram, Frederiksborg amt, oplyser, at »grøden i år på dels steder falder mådelig og på dels steder ringe«. anbefaler forbud⁴³. C. Berregaard, Sorø amt, nævner, at forårssæden kom sent i jorden, og at høsten de fleste steder har været så langsom, »at der vil findes nogle steder i landet, hvor sæden endnu (6/10) ikke er bragt i laden«. Men i øvrigt er afgrøden »temmelig vel udfalden«. Man må vælge mellem de to onder: enten at hindre landmanden i at udbringe sine varer det højeste muligt er, som »kunne rejse landmanden nogenledes igen fra den store decadance, han er falden udi«, eller »til foråret ... en almindelig trang og dyrtid i landet, når den indhøstede forråd var bortsolgt og udført«⁴⁴. T. Lillenschiold, Ringsted amt, vurderer »dette års grøde ... fast ringere og slettere end næst forrige år«. Meget korn er endnu (13/10) udestående »formedelst dette ubestandige vejrlig som, destoværre, i lang tid har continu-

41. Se f.eks. LAFN. B O D – 93. Ålborg stiftamt. Breve fra kommercekoll. 1736–48.

42. KK, A 1617.

43. KK, A 1613.

44. KK, A 1594.

eret«⁴⁵. Blandt de mest pessimistiske er amtsfuldmægtig Bolt, Tryggevælde amt, som melder, at »den fromme Gud har ladet os se sin velsignelse på marken, men om det alt bliver bjerget og indhøstet, beror på Hans videre nåde og barmhjertighed; thi endnu (12/10) er den største del på marken ... så det ser så bedrøvet ud for landmanden som aldrig nogensinde«⁴⁶. Heller ikke C. Schøller, Vordingborg amt, har meget positivt at sige. »Sidste års afgrøde ... har været hel slet, på adskillige steder særdeles bygget, som formedelst den megen regn og væde ikke er kommen til sin rette fuldkommenhed, foruden at samme continuerende vejrlig endog har forårsaget en meget vanskelig høst«⁴⁷.

P. O. Rosenørn, Nykøbing amt, finder ikke behov for nyt forbud på denne side af nytår, bl.a. af hensyn til bønderne, »som hårdelig udi sidste vinter ere blevne trykkede og medtagede, (og) måtte tage anselig skade ved det købmændene efter sådant forbuds bevilgelse foresatte dem en ganske ringe pris«. Ganske vist kan »dette års indavlede grøde i alle måder anses lige så slet som forrige«, men inden næste forårs sejlad begynder, »(kan) ingen slags mangel på korn og fedevare være at befrygte«⁴⁸. Fr. Raben, Ålholm m.fl. amter, anbefaler uden nærmere forklaring forbud indtil videre⁴⁹.

Hans Simonsen, Assens og Hindsgavl amter, melder om en »nogenledes god« afgrøde, som, skønt fodringen [halmen] er meget mindre, giver en del bedre i skæppen end forleden år. »Men er alligevel ved disse 2 åringer denne forskel, at i det forrige år var der en del gammelt korn fra 1738 i behold, hvorimod nu intet er tilovers af sidste års«, dels på grund af den hårde vinter, dels fordi kornet blev solgt⁵⁰. Th. Adeler, Nyborg og Tranekær amter, peger ligeledes på, at »forråden af gammel korn aldeles er udtæret, og indeværende års kornavling langt fra ikke har været så grødefuld og tilgængelig som næstafvigte års, foruden at det lidet, Gud har givet, de fleste steder har taget skade på marken«. Adeler bedømmer dog ikke forsyningsudsigterne ringere, end at han vil have et udførselsforbud ledsaget af et indførselsforbud. I øvrigt ser han det største problem i græsmangelen på grund af kulde og tørke indtil sidst i juli og nu (19/10) stærk og tidlig kulde med nattefrost og uvejr. Desuden er det dårligt oldenår, så svinene må fedes med korn⁵¹.

C. C. Schinkel, Dueholm, Ørum og Vestervig amter, melder om mådelig afgrøde og silde og slet indhøstning. Især har høavlen været ringe, så der i den

45. KK, A 1606.

46. KK, A 1607.

47. KK, A 1621.

48. KK, A 1605.

49. KK, A 1631.

50. KK, A 1612.

51. KK, A 1626.

kommende vinter vil blive tæret mere på kornet. Men navnlig er der »aldeles intet i behold af nogen slags korn fra forløbne år«⁵². Fra Ålborg stift melder I. Holck, at dette års kornafgrøde er »meget vel og ... bedre end næstafvigte års«, hvorfor forbud ikke agtes fornødent. Det samme gælder fedevarer, hvorpå der vel er lidt højere priser, men »ikke nogen mangel«⁵³. C. Gülden-crone, Viborg stift, melder, at »nærværende års grøde ... har, Gud være lovet, været god, så vidt rugavlen angår, men vårkornet har formedelst vejrligets vanskelighed i denne sommer ikkun været mådelig«. Forbud må anbefales, fordi der savnes »forråd af forrige åringers afgrøde, og man hører almindelig rygte, at der allerede af dem, som agter det igen af riget at udføre, bydes for 1 td. rug 4 slettedr. (256 sk.)«⁵⁴. I følge S. Müller, Skivehus amt, har »kornvæksten både været temmelig god og samme betids vel indbragt«. Men der er »aldeles ingen forråd til stede af forrige åringers afgrøde«, og rugsæden tegner vanskelig »formedelst den indfaldene strenge vinter«⁵⁵. Fra Dronningborg m.fl. amter melder D. Trappaud, at rugen »ej fylder så meget i laden«, men »dog næsten det samme i skæppen« som de forrige åringer. Men alle forråd af gammelt korn er »ganske udførte og fortæret«. Den ringe afgrøde af høg og halm vil kræve mere korn til fodring⁵⁶. J. Benzon, Århus stift, har fra toldstederne indhentet underretning om, hvor meget korn der i de sidste 6 år har været udskibet fra stiftet for »at kunne omgefehrlig calculere, hvor meget der udi et år som dette kan undværes, uden at indbyggerne selv skulle exponeres til at lide nød ... Indavlingen af rug og havre har været generaliter god, ja endog tildels bedre end i det sidst afvigte år, men bygget ikkun mådelig.« Undersøgelsen har vist, at da der »har været udskibet anseelige kvanta af korn i de forrige åringer, som ikke har været bedre end dette, så måtte deraf erfares, at dette district ligeledes i år fuldkommen kan føde sine indbyggere og endda udskibe en del til andre stæder.« Om der bør udstedes nyt forbud, må derfor komme an på efterretningerne fra de andre stifter, »samt hvorvidt Norge i år kan trænge til at må nødvendig forsynes fra Danmark«⁵⁷. I Skanderborg og Åkær amter har grøden, ifølge F. L. Woyda, også været »nogenledes god«, men landet var før høst »så godt som udtømmet for korn«⁵⁸. J. Gersdorff, Kalø amt, melder ligeledes om en »nogenledes god« kornafgrøde, der »dog ikkun fylder mådelig i laderne,

52. KK, A 1619.

53. KK, A 1603.

54. KK, A 1601.

55. KK, A 1632.

56. KK, A 1614.

57. KK, A 1642.

58. KK, A 1620.

formedelst vårkornet var kort og tyndagtig ... rugen giver over alt meget godt, ja mere end ordinær til skæppe, og de andre sorter ... ventes at blive middelmådig, så jeg endnu ej kan skønne ... at der på korn, især rug, kan blive trang eller dyrtid«. Forbud kan altid siden følge, hvis det bliver nødvendigt. Sker det nu, bliver følgen blot, at »købmændene deraf vil benytte sig og sætte en såre ringe, ja ubillig pris på kornet for den fattige bonde«. Og så kan det gå »ligesom i år ... at han til sommerdagen måtte give formuende købmænd dobbelt så meget, som han nu selv kunne bekomme«⁵⁹. F. Oertz, Koldinghus amt, mener ikke »man vel kan sige, at dette år på kornet har været misvækst«, men derimod en våd og vanskelig høst. Det store problem er, at den store udførsel før forbudet af 5. juli har »medtaget al den kornforråd, som af forrige åringers avl ... fandtes, ja jeg har selv hørt af proprietarierne, at en del ... ikke have een tønne gl. rug i behold«. Og desuden har man »allerede her erfaret, at købmændene indfinder sig og vil betinge korn hos landmændene«, så man må slutte, at de vil »endnu inden vinteren, om ikke forbud sker, købe og lade korn udskibe«⁶⁰. C. C. Gabel, Ribe stift, finder »jordens grøde ... temmelig god og af den bonitet, at man skulle vente, landets indbyggere kunne blive vel forsynet«, men hvis ikke nyt forbud kommer både på korn og fedevarer, vil der blive dyrtid og mangel, thi »landet er blot på begge dele, den velsignelse undtagen, som dette års grøde haver givet«, og »det er i pris og begærlig udenlands«. Befolkningen er urolig, »tilmed høres allerede lamentation iblandt almuen for befrygtende mangel«, hvis der ikke kommer forbud⁶¹. Endelig melder C. Teilmann, Lundenæs og Bøvling amter, at »rugavlingen, Gud ske lov, på de fleste steder har været god, undtagen på adskillige skarpe sandmarker«. Men vårkornet fejlede, og »den liden udførsel, som nyligen er sket, (har) allerede forhøjet kornprisen«. Da Teilmann samtidig frygter, at »den største del af proprietarierne og forpagtere (som står for anseelige udgifter til snapsting) ... vil blive graverede, når de ikke kan sælge deres fæ og korn«, foreslår han dels en vis begrænsning af forbudet, så godsejerne må udføre korn til dækning af deres renter, og dels at omslagsterminen flyttes til 1. maj, »da nogenledes kan skønne om afgrøden på marken«⁶².

Regeringen lod sig overbevise, og den 19. oktober 1740 udkom forbud på alle kornvares, så og smørs udførsel af Danmark til fremmede steder indtil videre. 24. oktober fulgte to enslydende plakater for hhv. den kgl. del af Holsten m.v.

59. KK, A 1635.

60. KK, A 1604.

61. KK, A 1595.

62. KK, A 1627.

og for Slesvig om forbud mod udførsel af korn. I disse to plakater anføres det udtrykkeligt, at forbudet sker, uanset at høsten er udfaldet »ziemlich wohl«.

Inden det nye forbud udkom, og før meddelelsen om det, da det var udstedt, nåede frem til Norge, kom der herfra nye nødråb. Den 22. oktober 1740 fremsendte stiftsamtmand Rappe en memorial af 17. oktober fra borgerne i Frederikshald og en af 22. oktober fra borgerne i Christiania⁶³. At bitter nød herskede i disse egne af landet, lades man ikke i tvivl om. Fra Frederikshald meldes, at alle fødevarereserver er brugt i den sidste lange og strenge vinter, »da ej alene den største del af bøndernes creature bortstyrtede for mangel af foder, og de, som mod foråret var i live, måtte de, for at underholde, først gribe til den ringe del af korn, de havde sparet til deres egne legemers ophold«. Og siden udeblev næsten helt de længselsfuldt ventede forsyninger fra Danmark. Man »måtte gribe til at afskære det halvmodne korn på agrene, samme tørre udi aksene, blande med bark og lade male til føde«. Den nye afgrøde blev ødelagt i den dårlige sommer, og af det lidet, som høstede, »befindes næsten overalt hvede, rug og byg af orm i aksene at være fortærede«. Hos Christianiaborgerne spores tydeligt bitterhed mod Danmark. Til den store nød »er ingen anden årsag, end at Danmark til udenrigs stæder, førend forbudet blev bekendtgjort, allerede havde udført deres beholdninger«. Tilladelsen af 9. juli til indførsel har vist sig af begrænset værdi, bl.a. fordi »udi Engeland har været og endnu er forbudet at udføre kornvare«. Da 1740-høsten har svigtet, kan selv de bedste kornbygder næppe føde sig selv. Og svenskerne forventes at presse på, så prisen på korn drives op. Man forudser, at »mange kommer til at dø af hunger, og sygdom tage overhånd«. Derfor ønsker man forbudet af 10. september mod udførsel til vands suppleret med forbud mod udførsel også til lands. Et vist håb sætter man til, at udførselsforbudet i England snart vil ophøre. At Danmark ikke »med nogen føje (kan) besvære sig« over fri indførsel til Norge, bevises deraf, at nordmændene »udi de tider, vi fra andre steder kunne blive forsynede, altid har modtaget de kornvare, Danmark os tilbringer«, og »så kunne det og være billigt, at de igen forsyner os, når vi trænger, på det vi ej skulle lide nød«. Rappe kan i sin følgeskrivelse bekræfte, at indholdet i de to memorialer »er ej alene i alle måder sandfærdigt, men derforuden formår min pen ej at beskrive den elendighed så stor, som den allerede er i det ganske stift, eller forklare den nød, som der i fremtiden vil blive«. Han gentager sit ønske fra 18. juni om midlertidigt forbud mod brændevinsbrænden, »thi den umådelige drikken ... haver taget stor overhånd blandt gamle og unge af almuen ... Når korn dertil ikke er til fals, så købes commisbrød, som forbruges til brændevinsbrænden«.

63. KK, A 1637.

Havde Københavns magistrat tidligere på året været noget tilbageholdende med krav om forbud, lød der ganske andre toner i en supplik af 24. oktober 1740⁶⁴. Nu var end ikke forbudet af 19. oktober tilstrækkeligt. Det var et nødvendigt middel mod »den mangel og høje priser, (korn og smør) mere og mere steg udi, fordi der befandtes de, som opkøbte og udførte samme sorter vare her af riget til fremmede og udenrigs stæder, hvor høje potentater opretter og gør store magasiner«. Men nu er situationen mere alvorlig end som så, da der »her til staden ikke af indeværende års indavling er sket nogen synderlig tilførsel ... og vejene siden bliver så onde og besværlige, at de [bønderne] med læs ikke kan passere til stæderne, ligesom søen imidlertid kan blive innavigable«. Man ønsker derfor indtil videre forbud mod at brænde brændevin i København. Men også andre fødevarer stiger til »ganske usædvanlig og exorbitant pris«, hvorfor et forbud indtil videre overalt i Danmark, Norge og fyrstendømmerne mod at opkøbe og udføre flæsk, ost og talg bør gennemføres. Da disse forslag i forhold til magistratens tidligere udtrykte hensyn til landbrugets interesser betegner et temmelig stærkt omslag, har man øjensynligt fundet det nødvendigt at forklare den nye holdning ved at understrege lands og bys dybest set fælles interesser. »Begge deles velfærd og lyksalighed ere så inseparablement forbundne med hinanden, at den ene ikke kan bestå uden den anden, thi når landmanden ikke haver noget at købe for, så kan købstædmanden intet sælge af sine vare til ham, og når købstædmanden intet negocierer og er udi sin vedbørlig stand, kan han ikke handle med landmanden og afkøbe ham sine vare«. Og endelig bør »København ikke crevere af hunger, fordi landmanden eller rettere at sige ubillige particulieres skal vinde«.

I sammenligning hermed virker en supplik fra de 32 mænd, også af 24. oktober, nærmest spag og tilbageholdende⁶⁵. Den er skrevet samme dag, som forbudene for Slesvig og Holsten udkom, og forudsætter ukendskab til dem. Pointen er netop, at man takker for det danske forbud, men gør opmærksom på, at det bliver illusorisk uden et tilsvarende for hertugdømmerne. Der findes jo nemlig undersåtter »så gerrige at kunne agte privat interesse og pengefylde mere end Deres Maj^{ts} og almindelige bedste«, og de har mulighed for at udføre varerne via Holsten til »Frankrig, Spanien og flere stæder, hvor vivres ere i høj pris«. Man har erfaret, at der i Fyn og andre steder »skal i år være opkøbt og contraheret store partier.« Med vemod ser man tilbage på de forsyningsmuligheder, som mangelen på den indførselstilladelse, de 32 mænd tidligere havde foreslået, har forskertset. Nu har selv Danzig indført udfør-

64. KK, A 1639 (1628).

65. KK, A 1639.

selsforbud, og herfra »kunne man i maj sidstleden haft rugen her for omtrent 14 mk. tønden«. Nu må man i stedet se »skippere og andre, som tid til anden har opkøbt landets victualier alene lucrere, ved det de ligge her ... og under store priser tilbageholder og udhøkrer deres vare«. Da de 32 mænd erfarede om forbudene i hertugdømmerne, sendte de en ny supplik af 28. oktober⁶⁶, der udtrykte deres tilfredshed. Dog, helt tilfredse var de alligevel ikke, for de savnede forbud mod udførsel fra hertugdømmerne af malt, mel og gryn, i hvilke former de frygtede byg, rug og havre omsat og udført. At heller ikke udførsel af smør fra hertugdømmerne var forbudt, fandt man også meget betænkeligt, da det »på 3 ugers tid er stegen imod 50 pCto, gælder nu nogle 30ve mod 40 rdr. tønden, således ved dobbelt og derover mod forrige åringer«. Og yderligere stigning må befrygtes, da 1 td. mådeligt godt smør i Holland nu koster 200 gylden, »som gør à 14 pCto i dansk cour! 91 rd. 1 mk. 3 1/5 sk.«

Fra Bornholm sendte den nyudnævnte amtmand J. C. Urne den 25. oktober, kort efter sin ankomst til øen, en beretning om den »overalt her på landet sig befindende store mangel af alle slags levnetsmidler og deraf flydende brødtrang og hungersnød«⁶⁷, og kort tid senere kom en bornholmsk delegation til København for at købe »rug og korn og andet til vores og landets nødtørftighed«. Den måtte rejse tomhændet hjem og skrev, inden den forlod hovedstaden, den 14. november en indtrængende bøn om, at der dog måtte blive udstedt forbud mod brændevinsbrænden på Bornholm, og om, at kongen »ville allernådigst behage at forunde os fattige mennesker for en billig pris noget af Deres Maj^{ts} havende rug og korn«⁶⁸.

Noget tyder på, at der trods de indførte forbud stadig er blevet opkøbt korn på spekulation i forventning om senere udførselstilladelse, eventuelt på dispensation. Den 21. november 1740 svarede stiftamtmand Gersdorff på en kgl. forespørgsel om, hvorvidt der endnu var kornmangel i Sjællands stift, at der klages over, at flensborgerne opkøber kornet »så at hverken købmænd eller andre ... kan få noget hos præster, forvaltere eller proprietarier«, så »endskønt man ikke kan klage over misvækst, så dog forårsager flensborgernes opkøb ... at af kornvare ikkun ganske lidet kommer til torvs, at kornvarene dagligen stiger udi pris, således at det snart for almuen (er) utålelig så mange penge derfor at kunne betale«. Han omtaler, at Københavns magistrat skal have iværksat en undersøgelse af, hvad forråd der findes i byen. Da der er troværdige forlydender om, at der »udi provincerne her og der skal være

66. KK, A 1639.

67. KK, A 1643.

68. KK, journ. B, nr. 8.

Guds velsignelse«, og at »ruget udi Kolding ikke skal i dette år have gældet mere end 10 mk.«, så foreslår han, at amtmændene overalt »straxen måtte inquirere hos proprietarier, forpagtere, præster og forvaltere, hvad kornvare, torsken og utorsken, de endnu til at sælge have i behold ... hvorefter tilførslen til de stæder, hvor derpå haves mangel, kunne for en på begge sider tålelig pris foranstaltes«⁶⁹.

Om undersøgelsen af Københavns forråd berettede de 32 mænd i en supplik af 14. december⁷⁰. De skønnede, at der i folks huse fandtes rug og mel til 2½ uge, gryn til 1½ uge, ærter til 5/6 uge, smør til 4½ uge og flæsk til ¾ uge. De gentog deres ønske af 28. oktober om, at forbudet for hertugdømmerne måtte blive udstrakt til også at omfatte mel, malt, gryn og smør, og antydede i øvrigt stærkt, at der fra Jyllands og hertugdømmernes vestkyst udsmygledes korn »med smacker til Holland og flere fremmede stæder«, mod hvilken trafik de foreslog »mængde af trofaste strandridere«.

Ikke alle fremsatte forslag og ønsker blev efterkommet, dertil var mange nok for stridende mod regeringens krisebekæmpende landbrugsprotektionistiske politik, men den 24. november udstedtes dog forbud mod brændevinsbrænden i Norge søndenfjelds, og samme dag kom et forbud for København mod at brænde brændevin af hvede og rug.

At formodningerne om opkøbte kornlagre her og der næppe er helt grundløse, viser en række ansøgninger fra begyndelsen af 1741⁷¹ om tilladelse til at udføre partier, af hvad der betegnes som »brandhvede«, hvorom det som regel hævdedes, at det var usælgeligt her i landet. Den første, der meldte sig med en sådan ansøgning den 24. januar 1741, var købmand Johan Detmer i Nakskov, som fra Lübeck var tilbudt 5 rd. pr. tønne for et parti på 3–400 td. brandhvede. 14. marts meldte selveste amtmanden over Ålholm m.fl. amter, Fr. Raben til Christiansholm, sig med ønske om at måtte udføre 1.000 td. »som af mine bønders landgildekorn ... befindes således med brandhvede og hejre bemenget, at ingen købmand her i landet tør tilforhandle sig det«. Fra købmand Niels Jacobsen Toft i Maribo foreligger en ansøgning af 15. marts. Han har, som han siger, »tilforhandlet mig af bønderne en del kornvare, som jeg haver købt dyrt, og taget noget af creditorer, så en tønne hvede haver kostet mig her på stedet 4 rdr.« Sine 200 tønner hvede vil han nu sælge i Lübeck, hvilket efter hans opfattelse »ikke kan være hinderligt, såsom her på

69. KK, B 19.

70. KK, B 27.

71. KK, B 175 (m.fl. herpå henlagte journ.nrr.)

stedet er en stor forråd af hvede«. Flere ansøgninger foreligger, men her skal endnu blot omtales en af 2. marts fra købmand Hans Martner i Nykøbing på Falster, der ganske frimodigt bekender at have brændt sig på indkøb med henblik på udførsel. Han har, før forbudet af 19. oktober 1740 blev publiceret, »tilforhandlet mig en del korn, hvoriblandt det største quantum er hvede, bestående af 800 tønder, ved hvilket indkøb og ventelig forhandling jeg havde håbet at få nogen oprejsning ... Da vinteren nu er ophævet, og det tegner sig til et velsignet frugtbart år ... og det allernådigste [læs: forbandede] forbud endnu ikke er ophævet«, så ansøger han om tilladelse til at udføre halvparten af sit forråd, »da jeg det andet halve quantum her i riget får at sælge for, hvad jeg kan få.«

Det må af det fremlagte materiale være klart, at der i flere områder af det danske monarki herskede katastrofal kornmangel i 1740 med deraf følgende dyrtid – og dette var i datiden et ganske anderledes skæbnesvangert begreb end i nutiden – og hungersnød til følge. Det gælder især i Sydnorge, i København og på Bornholm. Det må også være klart, at denne tilstand i nogen udstrækning havde sammenhæng med de klimatiske forhold og et høstudbytte i 1740, der i visse egne var under det normale. Men det er lige så klart, at der ikke har været tale om generel misvækst for Danmarks vedkommende. En sådan må bl.a. på grundlag af de københavnske torvepriser betragtes som udelukket for 1739-høstens vedkommende. Og om 1740-høsten er der så mange vidnesbyrd om i det mindste et tåleligt godt udbytte trods klimatisk betingede problemer både med udsæd og indbjergning, at man med rimelighed kan antage, at kun de to faktorer: den lange og strenge vinter 1739/40, som medførte, at landbruget selv tærede mere end normalt på kornet af 1739-høsten, og navnlig den ekstraordinært store udenlandske efterspørgsel fra det tidlige forår 1740, som hastigt fjernede de resterende kornlagre, bærer skylden for, at en noget reduceret høst i 1740 fik helt katastrofale følger for store dele af befolkningen.

Baggrunden for den udenlandske efterspørgsel efter den svigtende afsætning af dansk korn i 1730'erne, var formentlig dels, at den hårde vinter 1739/40 og udsigterne til en mindre god høst i 1740 også gjorde sig gældende ude i Europa, dels, og sandsynligvis især, krig eller forberedelse til krig. Fra 1739 forberedte Sverige sig på den krig med Rusland, som blev erklæret i 1741. I oktober 1739 begyndte krigen mellem England og Spanien. I december 1740 indledte Frederik II af Preussen med angrebet på Schlesien den østrigske arvefølgekrig, og fra 1740 herskede der stigende spænding mellem England og Frankrig.

At skurkene i dramaet var de korneksporterende købmænd, især de

flensborgske, lades man ikke i tvivl om. Men også andre grupper var i søgelyset, f.eks. godsejere, forpagtere og selv præster – kort sagt alle, som havde mulighed for at bidrage til den pludseligt så lønsomme eksport eller for, uden smålige hensyn til de befolkningsgrupper, som herved blev ramt på liv og helbred, at holde korn tilbage i forventning om stadigt stigende priser på det indenlandske marked.

At ret mange bønder høstede større fordel af prisstigningen, kan nok betvivles. Men at det kornproducerende landbrug som helhed gennem 2- og 3-dobbelte priser har fået rigelig kompensation for et noget reduceret høstudbytte i 1740, må nok anses for sandsynligt. Og dermed må det formentlig kunne betragtes som tilladeligt at lade i hvert fald de høje kornpriser i 1740 indgå i gennemsnitsberegningen af kornpriserne i 10-året 1740–49 som grundlag for en rentabilitetsvurdering.

Hvis jeg til slut på grundlag af det fremlagte materiale skal vurdere Aksel Lassens teori om sammenhængen mellem høstresultat og dødelighed, må jeg gøre gældende, at der ikke er noget i materialet, der støtter den opfattelse, at den dårlige høst er en følge af sygelighed – i hvert fald ikke blandt menneskene, men måske nok i nogen grad blandt husdyrene og da som følge af underernæring på grund af fodermangel –, mens alle vidnesbyrd klart peger på den omvendte sammenhæng, der efter min opfattelse også er den mest nærliggende: hungersnød med overdødelighed som følge af dårlig høst eller in casu mere korrekt: svigtende tilførsler til misvækstramte marginalområder og andre sårbare områder (større bysamfund) på grund af et ulykkeligt sammenfald af protektionistisk landbrugspolitik, uheldige klimaforhold og ret pludseligt opståede anormale markedsforhold. At overdødelighed i en sådan situation ikke nødvendigvis i alle tilfælde behøver direkte at skyldes sult, men måske nok så meget kan tilskrives sygdomme, som hungersvækkelsen har givet grobund, og som derfor meget vel kunne have virkninger flere år ud over den akutte nødsituation, forekommer nærliggende.